

УДК 353.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.21>

ВПЛИВ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Курилас В.В.,

*аспірант кафедри конституційного права
та галузевих дисциплін**Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0009-0009-0377-198X*

Курилас В.В. Вплив результатів реформи децентралізації на функціонування та діяльність органів місцевого самоврядування в умовах дії воєнного стану в Україні.

Стаття присвячена дослідженню впливу реформи децентралізації на діяльність органів місцевого самоврядування в умовах дії воєнного стану. Децентралізація є однією з найрезультативніших реформ, які були проведені в Україні. Під впливом цієї реформи органи місцевого самоврядування отримали більшу автономію, нові можливості, спроможність та відповідальність, що відобразилося на їхній діяльності та взаємодії з громадянами.

Необхідність аналізу вказаної теми пояснюється актуальним питанням, що пов'язане з особливостями діяльності органів місцевого самоврядування забезпечення стійкості та розвитку територій і громад в Україні, під час воєнного стану, взаємодії з органами державної влади, громадськістю та військовими адміністраціями. Зокрема під час воєнного стану можна спостерігати яскраві приклади успішності реформи децентралізації.

Спроможність та здатність органів місцевого самоврядування та безпосередньо територіальних громад, стали ключовими в захисті державності, виконанні значної частки гуманітарних завдань, підтримки Збройних сил України та територіальної оборони. Модернізація системи управління прискорює процеси, змінює підходи до прийняття рішень, впроваджує використання нових форм і методів комунікації та взаємодії з населенням, забезпечує посилення прозорості в діяльності владних інституцій та відкритості влади, залучення громадян до процесів прийняття рішень.

У статті розглянуто теоретичні аспекти впливу реформи децентралізації на діяльність органів місцевого самоврядування, проаналізовано

сучасну ситуацію в Україні, визначено специфічні проблеми діяльності органів місцевого самоврядування в умовах дії воєнного стану.

Сформульовано висновки про те, що реформа децентралізації в Україні надала значні можливості для підвищення спроможності місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого значення. Під час воєнного стану місцеве самоврядування показало себе, як ефективний механізм управління та реагування. Передача повноважень на місцевий рівень сприяє подальшій демократизації суспільства, оскільки створює умови для розвитку всього державного простору на основі посилення ролі територіальних громад та посилює стійкість в подоланні викликів війни, забезпечення безупинного вдосконалення відповідних процесів діяльності органів публічного управління регіонального та місцевого рівня.

Ключові слова: децентралізація, повноваження, місцеве самоврядування, органи державної влади, воєнний стан, територіальні громади.

Kurylas V. Influence of the decentralization reform results on the functioning and activity of local government under martial law in Ukraine.

The article is devoted to the study of the impact of the decentralization reform on the activities of local governments under martial law. Decentralization is one of the most effective reforms that have been implemented in Ukraine. Under the influence of this reform, local governments have gained greater autonomy, new opportunities, capacity and responsibility, which has affected their activities and interaction with citizens.

The need to analyze this topic is explained by the urgent issue related to the peculiarities of local government activities in ensuring the

sustainability and development of territories and communities in Ukraine, during martial law, and interaction with public authorities, the public and military administrations. In particular, during martial law, one can observe vivid examples of the success of the decentralization reform.

The capacity and capability of local governments and territorial communities themselves have become key in protecting statehood, performing a significant share of humanitarian tasks, supporting the Armed Forces of Ukraine and territorial defense. The modernization of the governance system accelerates processes, changes approaches to decision-making, introduces the use of new forms and methods of communication and interaction with the population, ensures increased transparency in the activities of government institutions and openness of the authorities, and involves citizens in decision-making processes.

The article examines the theoretical aspects of the impact of the decentralization reform on the activities of local self-government bodies, analyzes the current situation in Ukraine, and identifies specific problems of local government under martial law.

The author concludes that the decentralization reform in Ukraine has provided significant opportunities for enhancing the capacity of local government to independently address local issues. During martial law, local government proved to be an effective mechanism of management and response. The transfer of powers to the local level contributes to the further democratization of society, as it creates conditions for the development of the entire state space based on strengthening the role of territorial communities and enhances resilience in overcoming the challenges of war, ensuring continuous improvement of the relevant processes of the public administration bodies at the regional and local levels.

Key words: decentralization, powers, local government, public authorities, martial law, territorial communities.

Постановка проблеми. Реформа децентралізації влади стала однією з найбільш успішних реформ в Україні, спрямованих на модернізацію публічного адміністрування та підвищення ефективності органів місцевого самоврядування, підтвердженням цього є і висновок Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі від 17 червня 2022 року, де також зазначено, що саме ця реформа отримала визнання як одна з найбільш впливових та результативних [3].

Реформа децентралізації призвела до значних змін в організації та діяльності місцевої публічної влади, розподілу між ними повноважень. Крім власне підвищення ефективності

управління, такий підхід сприяє більшій залученості громадян до управління суспільними справами, розподілу відповідальності за стан справ у державі.

Під впливом цієї реформи органи місцевого самоврядування отримали більшу автономію, нові можливості та відповідальність, що відобразилося на їхній діяльності та взаємодії з громадянами. Війна в Україні, утворення обласних та районних військових адміністрацій, а також військових адміністрацій населених пунктів сповільнили подальший розвиток органів місцевого самоврядування, однак не зупинили цей процес. Саме в цьому аспекті реформа децентралізації вплинула на функціонування та діяльність місцевого самоврядування. Зокрема під час воєнного стану можна спостерігати яскраві приклади успішності реформи децентралізації.

Стан опрацювання проблематики. Проблема реформування місцевого самоврядування в Україні є у центрі уваги багатьох дослідників, зокрема О. Шевченко, Є. Дуліби, В. Романова, Я. Жаліло, О. Батанова, П. Любченко, О. Колодія, В. Борденюка, О. Дроботи, О. Лазора, М. Корнієнко та інші. За останні роки Україні було оприлюднено чимало наукових досліджень в реалізації реформи децентралізації: «Децентралізація публічної влади в правовій теорії та державотворчій практиці» (Ременяк, 2019), Децентралізаційна модель демократичного врядування в умовах глобалізації (Колодій, 2020), Механізми забезпечення місцевого розвитку в умовах впровадження реформи децентралізації в Україні (Негода, 2021), «Теоретико-методологічні засади функціонування органів державної влади в умовах децентралізації» (Сачко, 2021), «Світові практики децентралізації влади: порівняльний аналіз» (Пономарьов, 2021).

Метою статті є проведення аналізу впливу результатів реформи децентралізації на функціонування та діяльність органів місцевого самоврядування в умовах дії воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Варто почати з того, що публічна влада здійснюється не лише в інтересах держави, але і для задоволення потреб суспільства, що загалом становить публічний інтерес. Цей публічний інтерес, по суті, є сукупністю приватних інтересів [1, с. 23], що представляють різні соціальні групи та громадян.

Відповідно до ч. 1 Закону України № 280/97-ВР від 21.05.1997 «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових

осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [2]. Звідси випливає, що ефективне публічне адміністрування територіальних громад важливе не лише для забезпечення функціонування держави, але й для забезпечення задоволення потреб та інтересів громад.

Оцінка впливу реформи децентралізації на результати діяльності органів місцевого самоврядування до лютого 2022 року може допомогти з розумінням факторів успіху, які лежатимуть в основі результатів їх розвитку в процесі відновлення [3].

Загальновідомо, що індикатором сталого місцевого розвитку є стан реалізації принципів місцевого самоврядування [4], до яких належать народовладдя, законність, гласність, колегіальність, поєднання місцевих і державних інтересів, виборність, правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітність та відповідальність перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державна підтримка та гарантії місцевого самоврядування; судовий захист прав місцевого самоврядування [5].

Зауважимо, що зазначені принципи реалізовані в положеннях чинного законодавства. Зокрема, принцип народовладдя, що передбачає визнання народу країни джерелом влади, реалізований українським законодавством у ст. 5 Конституції України. Принцип законності є основою верховенства права і правової керованості у суспільстві. Саме стаття 19 Конституції України та пункт 3 статті 24 Закону України № 280/97-ВР від 21.05.1997 «Про місцеве самоврядування в Україні» зобов'язує органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у способи, що передбачені Конституцією та законами України. В свою чергу, територіальна громада в будь-який час може достроково припинити повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування, якщо вони порушують чинне законодавство України, обмежують права і свободи населення, не забезпечують належне здійснення наданих їм Конституцією та законом повноважень.

Впровадження реформи децентралізації в Україні призвело до того, що територіальні громади перетворилися з об'єктів на суб'єктів публічного адміністрування. Зокрема, було посилено адміністративний та фіскальний потенціал об'єднаних територіальних громад, а їх керівникам – надано додаткові повноваження безпосередньо підтримувати розвиток своїх місцевих громад. Фінансова децентралізація підвищила зацікавленість органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до власних бюджетів, пошуку резервів їх наповнення, покращення

ефективності адміністрування податків і зборів і призвело до збільшення власних доходів загального фонду місцевих бюджетів у 6 разів – з 68.6 млрд. грн. у 2014 року до 441.9 млрд грн. у 2023 році, при цьому якщо у 2016 році частка власних доходів об'єднаних територіальних громад (загальний фонд) становила 2,2%, а на початок 2022 року – 24,4% [6]. Протягом 2017–2022 років частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України (без трансфертів) залишалася відносно стабільною, коливаючись між 22,3% та 24,4%. Проте помітним є значне зниження надходжень через повномасштабне вторгнення до 17,3% на початок 2023 року [6].

Отже фінансова децентралізація забезпечила передачу фінансових ресурсів від центральних органів влади до органів місцевого самоврядування та створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

Слід звернути увагу і на той факт, що окрім нових податкових надходжень, територіальні громади отримали доступ до потужних державних інвестиційних ресурсів – державного фонду регіонального розвитку, субвенцій на соціально-економічний розвиток територій, розбудову інфраструктури територіальних громад тощо, що вимагало від посадових осіб органів місцевого самоврядування нових навичок, знань та кардинально вищої кваліфікації у сфері довгострокового планування та проектування регіонального та місцевого розвитку [7].

Поряд з формуванням спроможних громад відбувалася децентралізація у сфері освіти, охорони здоров'я, архітектурно-будівельного контролю, надання адміністративних послуг, соціальної та молодіжної політики, земельних послуг [8]. Це секторальні реформи, які, водночас, є складовими окремих галузевих реформ. Секторальні реформи відображають реальний стан передачі повноважень у тій чи іншій сфері й перебувають на різних етапах упровадження. Зокрема, у сфері освіти відбулась передача закладів загальної середньої освіти у власність й управління територіальним громадам; завершено формування мережі опорних шкіл; проведена оптимізація шкільної мережі; впроваджена реформа «Нова українська школа» зі створенням нового освітнього простору, тощо; у сфері охорони здоров'я – завершено реформування первинного рівня надання населенню медичної допомоги, впроваджена програма медичних гарантій на рівні вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги. Охоплення послугами сільської місцевості та розвиток місцевої туристичної галузі передбачені подальшим реформуванням культурної сфери. Створення ефективної системи надання базових адміністративних по-

слуг та, зокрема, послуг соціального захисту з дотриманням принципу їх максимальної доступності через інструмент Центрив надання адміністративних послуг (ЦНАП) та інші.

Упродовж імплементації реформи децентралізації зазнали змін підходи регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях [9, с. 64]. Наприклад, із прийняттям Закону України № 2389-IX від 09 липня 2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» у Законі України № 156-VIII від 05.02. 2015 «Про засади державної регіональної політики» було закріплено такі поняття, як «місцева програма розвитку», а також «проект місцевого розвитку», а також надано повноваження органам місцевого самоврядування щодо розробки та затвердження стратегій розвитку територіальних громад, планів заходів з реалізації стратегій розвитку територіальних громад, програм їх економічного і соціального розвитку, а також планів відновлення та розвитку територіальних громад [10]. Зокрема, відповідно до статті 16 Закону України від 05.02. 2015 № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики» сільські, селищні, міські, районні ради наділені повноваженнями щодо забезпечення підготовки пропозицій щодо врахування інтересів відповідних районів, територіальних громад під час розроблення проекту Державної стратегії регіонального розвитку України та плану заходів з її реалізації, регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації, а також регіональних програм розвитку і проектів регіонального розвитку, спрямованих на розвиток регіонів та функціональних типів територій.

На нашу думку, реформа децентралізації отримала значні здобутки, які суттєво впливають на процеси регіонального і місцевого розвитку, що в свою чергу має вплив на економічний розвиток країни в цілому.

Варто звернути увагу на той факт, що якщо у редакції Закону України від 05.02.2015 № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики» було закріплено право вибору сільських, селищних та міських рад розробляти чи не розробляти стратегії розвитку міст, селищ та сіл, то уже з прийняттям Закону України від 09 липня 2022 року № 2389-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» у Законі України від 05.02.2015 № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики» це положення було закріплено як обов'язок. Зокрема, у ч. 2 статті 16 зазначено, що міські, селищні, сільські ради затверджують стратегії розвитку територіальних громад протягом 12 місяців з дня затверджен-

ня відповідної регіональної стратегії розвитку на відповідний період, а також забезпечують їх фінансування та реалізацію (пп. 1 п. 2 статті 16), затверджують плани відновлення та розвитку територіальних громад.(пп. 3 п. 2 статті 16). Районні ради, у свою чергу, затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних районів, а також беруть участь в обговоренні стратегії розвитку територіальних громад у частині міжмуніципального співробітництва в межах району [11]. З метою вироблення єдиного підходу до порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад Міністерством розвитку громад та територій України було затверджено відповідний порядок [12].

Територіально-орієнтований підхід дозволив здійснювати планування розвитку територіальної громади на основі детального вивчення та аналізу можливостей та обмежень для різних населених пунктів та територій територіальних громад, які повинні були мати максимальний позитивний вплив на розвиток громади, а також покращення економічної, бюджетної, соціальної, екологічної, демографічної, безпекової ситуації в окремих населених пунктах та територіях територіальної громади [13].

Реформа децентралізації відкрила значні перспективи для забезпечення спроможності місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого життя, зокрема, підвищення ролі громадян, їхнього впливу на процес прийняття і втілення рішень щодо забезпечення умов соціального та економічного розвитку суспільства [14, с. 45]. Адже діалог між громадянами й представниками влади, обраними на місцевому рівні, є суттєвим для місцевої демократії, оскільки зміцнює законність демократичних місцевих інститутів та ефективність їхньої дій [15].

Сьогодні формами участі жителів територіальної громади у місцевому самоврядуванні є: місцеві вибори, загальні збори громадян територіальної громади за місцевим проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, звернення громадян до органів і посадових осіб місцевого самоврядування, громадська експертиза, консультації з громадськістю, участь у роботі громадських рад та наглядових рад комунальних підприємств, участь у створенні і діяльності органів самоорганізації населення; електронна форма участі у місцевому самоврядуванні; громадський бюджет тощо. Форми участі передбачають залучення громадян до процесу управління громадою, а головне – вони закріплюються законодавчо, механізми та процедури їх реалізації чітко визначені, а результати мають правові наслідки.

Відзначимо, що активізація участі громадськості у місцевому самоврядуванні є важливою умовою для підвищення ефективності та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та може визначатися з урахуванням конкретних умов та потреб кожної громади як у мирний час, так і під час воєнного стану.

Із введенням воєнного стану в Україні з-поміж важливих питань, що виникли, було питання забезпечення функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану. Із прийняттям Закону України від 12.05.2022 № 2259-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної влади та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» в Україні передбачено розширення повноваження сільський, селищний, міських голів територіальної громади, а також створення військових адміністрацій населених пунктів [16]. Звичайно, військові адміністрації населених пунктів могли утворюватися не в кожній територіальних громаді, а лише у тих територіальних громадах, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи та їх голови не здійснювали покладені на них законодавством повноваження (у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичного невиконання, або припинення їх повноважень згідно із законом) [17, с. 159].

До того ж, протягом дії воєнного стану простежувалися різні обставини, коли органи місцевого самоврядування були неспроможні вирішувати питання місцевого значення в межах законів України або керівний склад органів місцевого самоврядування залишили територію громади, окремих представників органів місцевого самоврядування викрадали і вивозили, деякі голови громад та депутати місцевих органів самоврядування стали державними зрадниками [18, с. 49]. Наприклад, відповідно до постанови Верховної Ради України від 23.08.2023 № 3340-IX «Про здійснення начальниками військових адміністрацій населених пунктів у Василівському, Мелітопольському та Пологівському районах Запорізької області повноважень, передбачених частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» начальники сільських, селищних та міських військових адміністрацій у Василівському, Мелітопольському та Пологівському районах Запорізької області наділені були повноваження здійснювати повноваження відповідних сільських, селищних, міських рад, їх виконавчих комітетів, відповідних сільських, селищних, міського голів; затверджувати тимчасові структури виконавчих органів відповідних сільських, селищних, міської рад (для працівників, посади яких не включені до тимчасових штатних розписів, оголошується простій

або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду) [19].

Національне законодавство пристосувалось до викликів війни та є предметом подальшого вивчення. Однак потребує і подальшого вдосконалення правого регулювання відповідних процесів діяльності органів публічного управління регіонального та місцевого рівня.

Таким чином, із введенням воєнного стану в Україні та утворенням обласних та районних військових адміністрацій, а в окремих місцевостях військових адміністрацій населених пунктів, питання організації діяльності органів місцевого самоврядування набуло своєї актуальності. [20, с. 47]. Саме органи місцевого самоврядування стали базовою ланкою забезпечення стійкості тилу й соціальної стабільності, а стійкість територіальних громад, що опинились у тимчасовій окупації після 24 лютого 2022 року, дала змогу прискорити процес стабілізації після де окупації [21].

На початковому етапі широкомасштабної російської агресії територіальні громади узяли на себе підтримку Збройних сил України та частину їхніх функцій, забезпечення життєдіяльності громади (часто в умовах бойових дій), сприяли евакуації та розміщенню населення у відносно безпечних громадах, сприяли релокації підприємств, а також підтриманню стабільності в суспільстві в цілому [22, с. 56].

На нашу думку, це підтверджує, що децентралізація – найважливіша із проведених в Україні реформ, що посилила стійкість країни до викликів у особливий період. Як наслідок, спроможність та здатність органів місцевого самоврядування та безпосередньо територіальних громад, стали ключовими в захисті державності, виконанні значної частки гуманітарних завдань, підтримки Збройних сил України та територіальної оборони.

Впровадження реформи децентралізації створило підґрунтя для функціонування органів місцевого самоврядування під час дії воєнного стану, посиливши їх роль в здійсненні публічного адміністрування на місцях. Реформа децентралізації надала можливість населеним пунктам згурповано справлятися з проблемами, які як ніколи гостро постали перед державою та суспільством в цілому, зокрема: міграція населення, продовольче забезпечення, відновлення інфраструктури тощо [23, с. 397], а також зберегти свою функціональність і керованість, здатність здійснювати ефективно публічне адміністрування на місцевому рівні у співпраці з військовими адміністраціями [24, с. 54]. До того ж, відповідно до всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології упродовж 30 вересня – 13 жовтня 2023 року, довіра

до органів місцевого самоврядування у період з травня 2022 року до жовтня 2023 року не змінилася і становила 50%, поряд з цим як довіра до органів виконавчої влади знизилася з 74% до 39%. Хоча існує тенденція формування образу місцевої влади як не дуже відповідальної в умовах повномасштабної війни, що пов'язане з неефективною витратою місцевих бюджетів [25].

Можемо сказати, що сьогодні, в умовах реформи децентралізації, відбувається зміна та переосмислення ролі держави та її функцій, як органу управління. Модернізація системи управління прискорює процеси, змінює підходи до прийняття рішень, впроваджує використання нових форм і методів комунікації та взаємодії з населенням, забезпечує посилення прозорості в діяльності владних інституцій та відкритості влади, залучення громадян до процесів прийняття рішень.

Висновки. Отже, підсумовуючи ми можемо стверджувати:

– реформа децентралізації створила належні матеріальні, фінансові та організаційні умови для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень; посилила спроможність та здатність органів місцевого самоврядування та безпосередньо територіальних громад, в захисті державності, виконанні значної частки гуманітарних завдань, підтримки Збройних сил України та територіальної оборони; сприяє демократизації суспільства, оскільки створює умови для розвитку всього державного простору; посилює участь громадськості у місцевому самоврядуванні, що є важливою умовою для підвищення ефективності та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування;

– місцеве самоврядування показало себе, як ефективний механізм управління та реагування під час воєнного стану;

– необхідне вдосконалення відповідних процесів діяльності органів публічного управління регіонального та місцевого рівня. Модернізація системи управління, що за своєю суттю підтверджує спрямованість України на шляху до вступу до Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.10.2024).

3. Сайт: EU neighbourseast. Ukraine Report. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/enlargement> (дата звернення: 05.10.2024).
4. Голик Ю.Ю. Підзвітність органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: теоретико-правові аспекти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5 С. 17–22 DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.2>.
5. Конституція України від 28 Червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
6. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. Децентралізація: офіційний веб-сайт: URL: <https://decentralization.ua/news/17747> (дата звернення: 05.10.2024).
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
8. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/file/477/10.10.2019.pdf> (дата звернення: 05.10.2024).
9. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О.В., Романова В.В., Жаліло Я.А. та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук Я.А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2020. – 153 с.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09 липня 2022 року № 2389-IX.
11. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19/ed20240101#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
12. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад: наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 21.12.2022 № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/>

- show/v0265914-22#п6 (дата звернення: 05.10.2024).
13. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко / Асоціація міст України. К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с.
  14. Колодій О.М. Вплив децентралізації на зміцнення ролі органів місцевого самоврядування в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. № 6. Том 29(68). С. 42–46.
  15. Рекомендація Rec (2019) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» від 06 грудня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (дата звернення: 05.10.2024).
  16. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
  17. Чудик Н.О. Вертикаль влади в умовах воєнного стану Російсько-українська війна: право, безпека, світ : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 29-30 квітня 2022 р., Тернопіль : ЗУНУ, 2022. С. 156–160.
  18. Дуліба Є.В. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4 (32) С. 46–55 DOI: 10.35774/app2022.04.046.
  19. Про здійснення начальниками військових адміністрацій населених пунктів у Василівському, Мелітопольському та Пологівському районах Запорізької області повноважень, передбачених частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: постанова Верховної Ради України від 23 серпня 2023 року № 3340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3340-IX#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
  20. Дуліба Є.В. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4 (32) С. 46–55 DOI: 10.35774/app2022.04.046
  21. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В.Г. Потапенко, В.О. Баранник, Н.В. Бахур та ін.] ; за ред. В.Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02> URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad-stiykist-gromad-1_gotove_0.pdf (дата звернення: 05.10.2024).
  22. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В.Г. Потапенко, В.О. Баранник, Н.В. Бахур та ін.] ; за ред. В.Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>.
  23. Мороз В.О. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні: законодавче регулювання та проблеми реалізації. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 4, с. 396–398. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/97>.
  24. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В.Г. Потапенко, В.О. Баранник, Н.В. Бахур та ін.] ; за ред. В.Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>.
  25. Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1> (дата звернення: 05.10.2024).